

Johannes Gabriel Granö, tutkimus- matkailija ja kolmen yliopiston professori

Allan Tiitta: Sinisten maisemien mies. J. G. Granön tutkijantie 1882–1956. Historiallisia Tutkimuksia 256. SKS 2012. 541 sivua.

Keväällä 2012 tuli kuluneeksi 120 vuotta Suomen tunnetuimpiin maantieteilijöihin kuuluneen Johannes Gabriel Granön syntymästä. Granö, joka käytti virallisesti vain etukirjaimiaan J. G. ja joka kotioloissa tunnettiin kansanomaisella nimellä Kaapo, oli syntynyt Pohjanmaalla kirkkoherra Johannes Granön esikoispoikana. Äiti oli Ahvenanmaalla syntynyt Alma Fontell, jolla oli takanaan miestään pitempi pappissuku. Sen yksi haara oli vaikuttanut Granön perheelle myöhemmin läheiseksi tulleessa Virossa. Isoisä Johannes Fontell oli

tunnettu evankelisen herätysliikkeen puhuja. Johannes Granön isä taas tunnettiin talonpoikaismaalariina, millä varmaan oli vaikutusta Kaapon elinikäiseen valokuvausharrastukseen. Lapsuuden perintöä oli kaksikielisyys, ja ylipäätensä J. G. Granöllä oli hyvä kielipää, sillä suomen, joka oli hänen koulukielensä, ja ruotsin lisäksi hän puhui sujuvasti saksaa, ranskaa, venäjää ja viroa ja tuli toimeen Altain turkin ja mongolian kielillä. Vieraimaksi jäi englantia, jolla ei vielä ollut sille myöhemmin vakiintunutta yleiskielen asemaa.

Ei liene olemassa erityisiä tutkimusmatkailijan geenejä, mutta Granöllä oli monia kykyjä ja taitoja, joita esiintyi myös edellisillä sukupolvilla: sellaisia kuin uteliaisuus ja uusien asioiden omaksuminen, riskien ottokyky, järjestelmällisyys, sopeutuvaisuus, taito tulla toimeen erilaisten ihmisten kanssa, ruumiillinen sitkeys ja hyvä havaintokyky sekä tietysti valtava tutkijan innostus. Musikaalinenkin hän oli.

Isä Johannes Granön ensimmäinen seurakunta oli Ullava, mutta hän siirtyi pian hengellisen oppimestarinsa evankelisen liikkeen johtajan F. G. Hedbergin pyynnöstä Kemiön kappalaiseksi, ja edelleen 1885 Omskiin Siperiaan suomalaisten papiksi. Omsk oli ajan oloihin nähden ”suurkaupunki”, jossa oli 30 000 asukasta, oppikouluja, kadettikoulu ja seminaari ja jopa Venäjän Maantieteellisen Seuran haaraosasto. Suomalaisia kaupungissa asui vain kourallinen, mutta Granön seurakuntaan kuului Suomen kokoinen alue, jota papin oli jatkuvasti kierrettävä. Osa suomalaisista oli Siperiaan karkotettuja rikollisia, muut uudisasukkaita.

Poikien koulunkäynnin vuoksi isä palasi Alatornion kirkkoherraksi. Kaapo pantiin Oulun suomalaiseen lyseoon, josta hän tuli ylioppilaaksi 1900. Häntä alkoi erityisesti kiinnostaa maantiede. Nyt esiteltävän Granön elämäkerran kirjoittaja

dosentti Allan Tiitta katsoo voivansa kutsua Oulun lyseota ”maantieteilijöiden hautomoksi”, siellä kun opettajina ja oppilaina vaikutti muitakin tunnettuja maantieteilijöitä (isä ja poika Hellaakoski, livari Leiviskä sekä J. E. Rosberg).

Aasia alkoi vetää Johannes Granöta uudelleen puoleensa, ja vuonna 1902 hän palasi vanhaan virkaansa Omskiin, jonne pääsi jo Siperian uutta rataa pitkin. Omsk oli kasvanut, ja 1900-luvun alkuvuosina ylioppilas ja sitten maisteri J. G. Granö sai siitä tukikohdan laajeneville matkoilleen Altain vuoristossa. Hän oli mukana isänsä virkamatkoilla ja tutustui usein silmin Siperian luontoon saatuaan 1902 maantieteen professoriksi tulleelta Rosbergiltä pro gradu -työksi Siperian suomalaiset siirtolaiset. Työ julkaistiin 1905 tekijänsä ensimmäisenä opinnäytteenä.

Maantiede yliopistollisena oppiaineena ja tutkimuksen kohteena eli juuri tällöin suurta murroskautta. Sen itsenäistämistä ja kehittämistä tuli Granölle elinikäinen haaste. Kesällä 1902 Granö myös otti ensimmäiset Altai-tutkimuksiinsa liittyvät valokuvansa, millä oli merkitystä hänen maisemäkäsityksilleen. Helsingin yliopistossa maantieteessä vallitsi kaksi vastakaista suuntaa. Eläintieteilijä J. A. Palmén johti Suomen Maantieteellistä Seuraa ja tulkitsi maantieteen lähinnä muiden luonnontieteiden tukitieteeksi, kun taas Ragnar Hultinin perustama Suomen Maantieteellinen Yhdistys taisteli oppiaineen itsenäisyyden puolesta. Tällä kannalla oli myös Rosberg, ja 1892 maantiede hyväksyttiin tutkintoaineeksi. Kuitenkin vasta 1902 Rosbergin professorinimitys vakinaisti maantieteen aseman.

Granö osallistui Altailla kolmeen retkeen etsien sinne eri syistä muuttaneita suomalaisia, teki eläintieteellisiä tutkimuksia, keräsi kasveja sekä kuvasi luontoa valokuvaten ja piirtäen. Altain maisemat alkoivat kiehtoa häntä yhä

enemmän. Ensimmäisen ”oman” tutkimusmatkan Granö teki Suomalais-ugrilaisen Seuran stipendiaattina kesällä 1906, ja se oli muodostua hänelle kohtalokkaaksi. Tavoitteina olivat Venäjän ja Mongolian levottomat raja-alueet. Maastossa oli aina liikuttava varovaisesti, ja rosvojakin oli varottava. Granö varustautui huolellisesti. Mukana oli yhdeksän kuormahevosta, joista jokainen kantoi 50 kilon kuormaa: tarvittiin vaatetavaraa, ruokaa, teltoja, mittaus- ja muita havaintovälineitä, asekin.

Matkaohjelmaan kuului Jenisein lähdejoen ylitys, mutta joen valtava tulviminen oli arvaamatonta, ja sen ylitys löydetyllä puukanootilla oli päättää retkelyt heti alkuunsa. Retkikunta menetti joen pauhuihin ison osan matkatavaroistaan, myös arvokkaita muistiinpanoja ja kalliin kameran, mutta Granön ”virkalakkina” käyttämä vanha ylioppilaslakki säilyi! Joitakin tavaroita löytyi joen rantamilta, ja kiitos paikallisten venäläisten asukkaiden saatiin riittävästi ruoka- ja vaatetavaraa matkan jatkamista varten. Matka myös opetti, että retken johtajan oli parasta kulkea karavaanin viimeisenä voidakseen valvoa joukkoaan ja tehdä paremmin muistiinpanoja.

Granöllä oli tutkimusmatkoillaan alusta lähtien järjestelmällinen päiväohjelma, joka päättyi illalla tarkkojen muistiinpanojen, karttojen ja piirrosten tekemiseen sekä valokuvalevyjen kehittämiseen. Apuväkeä ja tulkkeja tarvittiin, eivätkä kaikki olleet luotettavia. Toisaalta moni apuri oli uskollinen opas, kuten pohjalaista syntyperää ollut Tapani Unkuri, jonka isä oli aikanaan tuomittu taposta ja joka itse menetti henkensä 1938 Stalinin vainoissa. Granön arvo nousi, kun hän oppi puhumaan paikallisia kieliä. Matkoilta kertyi myös tavaraa, etenkin arkeologista ja kansatieteellistä todistusaineistoa. Painavin ”matkamuisto” oli paikallisen merkkimiehen Alp Uru-

gu Tutukin Helsinkiin asti tuotu ja Kansallismuseossa esillä oleva miehen kokoinen muistokivi. Pisimmän matkansa Mongolian ja Altaille Granö teki 1909, ja kaikkiaan hänelle kertyi matkoja vuosina 1906–1916 yhteensä seitsemän. Tutkimusmatkat tehtiin kesäiseen aikaan. Keisarikunnan muuttua Neuvostoliitoksi tutkimusmatkat päättyivät.

Vuodesta 1902 Granö oli Helsingin yliopistossa maantieteen assistenttina ja tuli dosentiksi väitetyään 1910 tohtoriksi. Hän antoi opetusta suomeksi ja sai heti runsaasti kuullijoita. Luentojen ohella hän piti kartanpiirustus- ja muita käytännön harjoituksia ja seminaareja, ja uusi näin opetusta. Hän oli myös ahkera suurelle yleisölle kirjoittava tiedevalmistaja.

Granön keskeisiksi tutkimuskohteiksi Altailla muodostuivat jääkaudet, ja hän kehitti saksalaisen A. Penckin ja E. Brücknerin Alpeilla kehittämää jääkausiteoriaa väitöskirjassaan. Hän osoitti vääräksi aiemman käsityksen, jonka mukaan Altailla ei olisi ollut jääkaudesta jäätiköitymistä. Granön mukaan jäätiköitymiskausia oli ollut peräti kaksi, ja hänen työnsä sai mainetta Euroopassa.

Perehdyttyään W. M. Davisin kehittämään geomorfologiseen tutkimussuuntaan Granö alkoi kiinnittää huomiota maiseman kokonaismuotoutumiseen. Hän sai kovasti kilpaillun Rosenbergin kolmi-vuotisen tutkimusapurahan ja siirtyi Altaille Omskiin kolmeksi vuodeksi. Granö oli juuri mennyt naimisiin maantieteen laitoksella tutustumansa Hilma Eklundin kanssa, josta hän sai retkilleen oivan avun näytteiden keräämisessä ja tukijan myöhemmissäkin vaiheissa. Granön vuosina 1913–1916 tekemille kolmelle pisimmälle tutkimusmatkalle kertyi pituutta Altain vuoristossa yli 6 500 kilometriä.

Matkojen tuloksia jääkausion vaikutuksista Altain vuoriston pin-

nanmuodostukseen Granö käsittelee tieteellisissä julkaisuissaan niin suomeksi kuin ranskaksi. Hän ei halunnut kirjoittaa tavanomaisia matkakertomuksia vaan pyrki yhdistämään maantieteellisen aineiston kaunokirjalliseen muotoon. Altain luonnon ja asutuksen kuvaus maisemallisina kokonaisuuksina onnistui erinomaisesti, ja runsas kuvitus ja kartat täydensivät sanallista esitystä. Allan Tiitta kutusuu oikeutetusti vuosina 1919 ja 1921 ilmestynyttä kaksiosaista Altai-teosta kaunokirjalliseen asuun puetuksi luontokirjaksi. Se ilmestyi heti myös ruotsiksi, mutta suunniteltu venäjänkielinen laitos hautautui vallankumouksen laineisiin.

Olojen tasaannuttua Granötä, kuten puolta tusinaa muutakin nuorempaa suomalaista tiedemiestä, odotti uusi haaste: Viron itsenäistyttyä Tarton saksalainen yliopisto virolaistettiin. Tarvittiin opettajavoimia, joita värvättiin myös Suomesta. Granö otti tarjouksen vastaan, opetteli viron kielen ja loi Tarttoon maantieteen laitoksen miltei tyhjästä. Granö vedettiin Tarton yliopiston julkaisusarjan ensimmäiseksi toimittajaksi, ja hän ryhtyi kehittämään vironkielistä tieteellistä sanastoa aivan kuten oli tehnyt Helsingissä suomen terminologiaa muokatessaan. Granön vakaan käsityksen mukaan yliopistoissa tuli antaa omakielistä perusopetusta, jolla oli tärkeä kansallinen merkitys, mutta samalla oli tutkimusten tuloksia tehtävä tunnetuiksi myös suurilla kielillä.

Granöllä oli Tartossa kaksi muita etevämpää oppilasta, August Tamme ja Edgar Kant, joista kummastakin tuli maantieteen professoreita ensin kotiyliopistoon ja poliittisten suhdanteiden taas muuttuttua Helsinkiin ja Lundiin. Kant ehti toimia sotavuosina myös yliopiston rehtorina Tartossa ennen dramaattista pakoaaan Ruotsiin. He jatkoivat Granön työtä virolaisen maisemamaantieteen, kaupunki-

tutkimuksen käynnistäjinä; opit kiertyivät myös Suomeen. Kotiseutututkimuksen alueella valmistui 1925–1939 Granön jo palattua Suomeen mahtava maakuntasarja, ensimmäisenä Tartumaa. Siihen liittyi 1927 ilmestynyt kaupunkitutkimuksen perusteos, peräti yli 700-sivuinen Tartu.

Granön, nyt jo tunnustusta saaneen tutkimusmatkailijan siirtyminen Suomenlahden eteläpuolelle, ei miellyttänyt kaikkia yliopistopiirejä Suomessa, ja pian syntyikin hanke hänen saamiseen takaisin kotimaahan. Maantieteen asema Suomessa oli muuttumassa J. A. Palménin kuoltua vuonna 1919. Granötä houkuteltiin tarjoamalla hänelle vuonna 1921 yhdistettyjen Suomen Maantieteellisen Seuran ja Yhdistyksen sihteerin tehtäviä ja kesken olevan Suomen Kartaston toimitustyötä. Houkutusta lisäsi Granön kutsuminen vuonna 1923 Helsingin yliopiston ylimääräiseksi ja 1924 vakinaiseksi maantieteen professoriksi.

Jäähyväisluennossaan Tartossa loppukeväästä 1923 Granö käsittelee hänelle yhä läheisemmiksi käyneitä käsitteitä *maastik ja ümbrus* ('maisema ja ympäristö') ja kehittäi maiseman ja maisematieteen teoriaa. Uutta oli Granön tavoite muodostaa alueita ihmisten maisema-aistimusten perusteella. Tältä pohjalta kehittyi hänen teoreettinen pääteoksensa *Puhdas maantiede* (1930), joka edellisenä vuonna oli ilmestynyt saksaksi ja jonka aihepiiriä tekijä käsittelee myös useissa artikkeleissaan. Teoksen saama vastaanotto oli ristiriitaista. Saadakseen teorialleen enemmän ymmärrystä Granö laajensi vuonna 1925 Suomen kartaston aluejako koskevan artikkelin omaksi tutkimukseksi Suomen maantieteellisistä alueista ja julkaisi sen myös saksaksi. Granön oli tarkoitus esitellä sitä suuressa kansainvälisessä kongressissa Varsovassa vuonna 1934, mutta sairastuminen esti sen. Esitelmä kuitenkin

julkaistiin otsikolla "Geographische Ganzheiten", joka jäi hänen viimeiseksi kansainväliselle tiedeyhteisölle suunnatuksi työksi. Siihen hän kokosi maisemafilosofiset ajatuksensa.

Suomen aluejakoon Granö palasi lähemmin sotien jälkeen. Kaikkiaan hänen kehittämänsä aluejako vahvisti Suomen maisema-alueiden hahmottumista. Sen periaatteet ilmestysivät vuonna 1997 englanninkielisenä laitoksena *Pure Geography*.

Granö oli tunnettu liikkuvana tutkijana eikä hän Tarton jälkeen asettunut Helsinkiin kuin lyhyeksi ajaksi. Helsingissä oli nyt kolme maantieteen professoria; hänen lisäkseen J. E. Rosberg sekä harjumuodostelmien tutkija ja Granön maantieteellisten teorioiden vastustaja livari Leiviskä. Turun uuteen yliopistoon oltiin perustamassa maantieteen professuuria kuten muutama vuosi aikaisemmin Tarttoon. Hän ei ollut hakenut virkaa Tartossa eikä Helsingissä eikä tehnyt sitä myöskään nyt 1926 Turussa. Granö oli haluttu opettaja, ja hänet tunnettiin tarmokkaana alansa edistäjänä. Hänellä oli puolustajia, mutta toisaalta hänen maisematieteellisiä teorioitaan pidettiin liian uudenaikaisina. Ensitöikseen Granö oli Tartossa perustanut maantieteen laitoksen; sama työ oli edessä myös Turussa. Täällä hän arveli saavansa omia tutkimuksiaan varten enemmän aikaa kuin Helsingissä.

Granön toive myös toteutui, mutta toisaalta hänen työmääränsä kasvoi uusien hallinnollisten tehtävien vuoksi, kun hän Turun yliopiston rehtorina vuosina 1932–1934 joutui taistelemaan vaikeiden taloudellisten ongelmien kanssa ja puolustamaan yliopistoa kanslerina toiminutta E. N. Setälää vastaan, joka halusi muuttaa yliopiston suomen kielen tutkimuslaitokseksi. Tässä paineensa Granö sairastui, mutta Setälä menehtyi keväällä 1935 dramaattisesti Hel-

singin asemalla sydänkohtaukseen.

Vielä muutamaksi vuodeksi toisen maailmansodan jälkeen Granö palasi Helsingin yliopistoon, nytkin kutsuttuna. Suomen kartaston kolmas painos oli saatava valmiiksi, ja lisäksi Granö halusi vielä keran palata hänelle rakkaan Altain maisemiin. Saksankielinen Altain pinnanmuodostusta koskeva teos ilmestyi vuonna 1945, ja saman vuoden keväällä hänet nimitettiin uudelleen Helsingin yliopiston maantieteen professoriksi.

Turkuakaan Granö ei hylännyt. Hän kieltäytyi luottamustoimista Helsingin yliopiston hallinnossa, mutta jatkoi työtään Turun yliopiston kanslerina vuosina 1945–1955. Tiedehallinnon piirissä hänelle uskottiin tieteellisten seurojen johtotehtäviä, ja hän sai monia kunnianosoituksia. Vuonna 1954 Granö toimi uudelleen vauhditettujen Tieteen Päivien puheenjohtajana.

J. G. Granö siirtyi eläkkeelle 1956 ja kuoli vuonna 1959. Hänen viimeinen kansainvälinen esiintymisensä tapahtui vuonna 1949 Lissabonin maantieteilijöiden kongressissa, jossa hän piti kaksi ranskankielistä esitelmää keskeisistä tutkimusaiheistaan eli Altain jääkautisista laaksoterasseista ja maantieteellisistä aluejakomenetelmistä.

Allan Tiitta on kirjoittanut perusteellisen ja tyylikkään elämäkeran Suomen maantieteen tutkimuksen grand old manista. Hän päättää esityksensä täsmällisesti: ”Granö oli eheä ja tasapainoinen persoona, joka uskoi siihen mitä teki” eli juuri niihin elämäntyönsä arvoihin, joita hän Lissabonin esitelmässään käsitteli. Erityisen kiitoksen ansaitsee myös kuvatoimittaja, Granön ottamien valokuvien asiantuntija Taneli Eskola.

– PÄIVIÖ TOMMILA